पीनसाग्न्यल्पतामपि२८। आमलकीहरीतकीपिप्पल्यश्चि-तकश्चेति । आमलक्यादिरित्येष गणः सर्वज्वरापहः । चक्षुष्यो दीपनो हृद्यः कफारोचकनाशनः३०। त्रपुसीसता-म्ररजतलशुनोहसुवर्णानि लोहमलश्चेति । गणस्त्र-पादिरित्येष गरक्रिमिहरः परः । पिपासाविषहृद्रोग-पाण्डुमेहहरस्तथा३१ । लाक्षारेवतकुटजाऽश्मारकट-फलहरिद्राद्वयनिम्बसप्तच्छदमालत्यस्त्रायमाणा चेति । कषायतिक्तमधुरः कफपित्तार्शिनाशनः । कुष्ठक्रिमि-हरश्चैव दुष्टव्रणविशोधनः३२ । पञ्च पञ्चमूलान्यत ऊर्द्ध्वं वक्ष्यामः । तत्र त्रिकण्टकहृतीद्वयपृथक्पर्णी विदा-रीगन्धा चेति कनीयः१ । कषायतिक्तमधुरं कनीयः पञ्चमूलकम् । वातघ्नं पित्तशमनं हृद्यं बलवर्द्धनम्३२। बिल्वाग्निमन्थटुण्टुकपाटलाशाल्पर्णयश्चेति महत्२ । "स तिक्तं कफवातघ्नं प्राणे बह्वग्निदीपनम् । मधुरानुरस-श्चैव पञ्चमूलं महत् स्मृतम्३३। अनयोर्द्वयमूलसञ्ज्ञते । "गणः श्वासहरोऽयेष कफपित्तानिलापहः । आमस्य पाचनश्चैव सर्वज्वरविनाशनः३४। विदारीसारिवारजनी-गुडूच्योऽजशृङ्गी चेति वल्लीसंज्ञः १। करमर्दत्रिकण्टकसै-रीयकशतावरीस्थिरभ्रमस्य इति कण्टकसंज्ञः ४। रक्तपि-हरौ द्वौ तौ शोफक्षयविनाशनौ । सर्वमेहहरौ चैव शुक्र-दोषविनाशनौ३५।३६ कुशकाशानन्तदर्भकाण्डेक्षुका इति तृणसंज्ञकः ५। मूत्रदोषविकारश्च रक्तपित्तं तथैव च । अन्यः प्रयुक्तः क्षीरेण शीघ्रमेव विनाशयेत् । एषां वा-तहरावाद्यावन्यः पित्तविनाशनः । पञ्चको क्षेत्रशमना-वितरौ परिकीर्तितौ" ३७लिखितादिकमन्यत्रोपदेक्ष्यामः । "समासेन गणा ह्येते प्रोक्तास्तेभ्यान्तु विस्तरम् । चिकित्-सितेषु वक्ष्यामि ज्ञात्वा दोषबलाबलम् । एभिर्लेपान् कषायश्च तैलं सर्पींषि पानकान् । प्रविभज्य यथान्यायं कुर्वीत मतिमान् भिषक् । धूमवर्तिनिलक्केदैः सर्वर्तुष्वन-भिद्रुते । व्याहृत्या स्टहे न्यस्ते हिधिनौषधसंग्रहम् । समीक्ष्य दोषभेदांश्च गणान् भिन्नान् प्रयोजयेत् । पृथङ्-मिश्रान् समस्तान्वा गणं वा व्यस्तसंहतम्" ।

द्रव्यगुण पु॰ द्रव्यस्य गुणः प्रतिपादकतया यत्र । द्रव्याणां ज्ञापके ग्रन्थभेदे यथा भावप्र॰ द्रव्याणां गुणज्ञापक-भाग इत्यादि ।

द्रव्यपति पु॰ द्रव्यभेदानां पतिः । इ॰सं॰ ४१अ॰ उक्ते द्रव्यभेदानां महार्घतादिप्रयोजके पत्यौ मेषादिराशौ यथा "ये येषां द्रव्याणामधिपतयो राशयः सप्तदृष्टाः । सुनिभिः शुभाशुभार्थं तानागमतः प्रवक्ष्यामि । वस्त्रा-विकुसुमानां मसूरगोधूमराजकयवानाम् । स्थलसम्भ-वौषधीनां कनकस्य च कीर्तितो मेषः । गवि वस्त्रकुसु-मगोधूमशालियवमहिषसुरभितनयाः स्युः । मिथुनेऽपि धान्यशारदवल्लीशालूककर्पासाः । कर्किणि कोद्रवकट-कोदूषफलकन्दपत्रचोचानि । सिंहे तुषधान्यरसाः सिंहादीनां त्वचः सगुडाः । षष्ठेऽतसीकलायाः कुल-त्थगोधूमसुद्गनिष्पावाः । सप्तमराशौ माषा गोधूमाः सर्षपाः सयवाः । अष्टमराशाविक्षुः सैन्धं लोहान्य-जाविकं चापि । नवमे तु तगरखर्जूराम्बरास्ततिल-धान्यमूलानि । मकरे तरुगुल्मादा सैन्धे क्षुतुवर्षलण्ण-लोहानि । कुम्भे सलिलजफलकुसुमरत्नचित्राणि रू-पाणि । मीने कपालसम्भवरत्नान्यम्बूद्भवानि वस्त्राणि । स्नेहाश्च नैकरूपा व्याख्याता मतुसजातं च । राशेर्व-तुर्दशार्थायसप्तनवपञ्चमस्थितो जीवः । द्वादशदशम-स्थानेषु शशिजश्च वृद्धिकरः । षट्सप्तमगो हानिं वृद्धिं शुक्रः करोति शेषेषु । उपचयसंस्थाः क्रूराः शुभदाः शेषेषु हानिकराः । राशेर्यस्य क्रूराः पीडास्था-नेषु संस्थिता बलिनः । ततुप्रोक्तद्रव्याणां महार्घता दु-र्लभत्वं च । दृष्टस्थाने सौम्या बलिनो येषां भवन्ति राशीनाम् । तद्द्रव्याणां वृद्धिः सामार्घ्यमदुर्लभत्वं च । गोचरपीडायामपि राशिर्बलिभिः शुभग्रहैर्दृष्टः । पीडां न करोति तथा क्रूरैरेवं विपर्यासः" ।

द्रव्यमय त्रि॰ द्रव्य+प्राच्युर्ये मयट् । साधनतया द्रव्यप्रचुरे यज्ञे द्रव्यसाधनके यज्ञादौ "द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा ज्ञान-यज्ञास्तथापरे । स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च इत्युपक्रमे "श्रे-यान् द्रव्यमयात् यज्ञात् ज्ञानयज्ञः परन्तप ! । सर्वक-र्माखिलं पार्थ ! ज्ञाने परिसमाप्यते" गीता ।

द्रव्यविशेष पु॰ सुश्रुतोक्ते धर्मविशेषेण द्रव्याणां पार्थिव-त्वादिविशेषे यथा

"अथातो द्रव्यविशेषविज्ञानीयमध्यायं व्याख्यास्यामः । पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशानां समुदायाद्द्रव्याभिनिर्वृत्ति-स्तत्कर्षस्तत्प्रभिव्यञ्जको भवतीदं पार्थिवमिदमाप्यमिदं तैजसमिदं वायव्यमिदमाकाशीयमिति । तत्र स्थूलसा-रसान्द्रमन्दस्थिरखरगुरुकठिनगन्धबहुलमीषत्कषायं प्रा-यशो मधुरमितिपार्थिवं तत् स्थैर्य्यबलसङ्घातोपचयकरं विशेषतश्चाधोगतिस्वभावमिति । शीतस्निग्धस्नि-ग्धखरसान्द्रमृदुपिच्छिलरसबहुलमीषत्कषायाम्लबहुलं म-